

KALE İÇİNDE BİR KÖY YERLEŞMESİ ‘‘TUNÇKAYA’’

Yrd. Doç. Dr. Zeki Koday*
Doç. Dr. Saliha Koday*
Yrd. Doç. Dr. Zerrin Karakuzulu*



Özet:

Tunçkaya, Kars iline bağlı Kağızman ilçesinin bir köyüdür. Bu köy Kars Platosundan Aras vadisine açılan bir sırtın üzerinde kurulmuştur. Köyün çevresi 12-20 metre yüksekliğinde, doğal bir sur oluşturan bazalt kornişleriyle çevrelenmiştir. Köyün giriş çıkışı batı taraftaki kale kapısından yapılmaktadır. Tarihi bir yerleşme olan köyde; hakim ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Köy, Aras vadisi, Ekonomik aktivite, Hayvancılık

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.

Abstract:

Tunçkaya is a village of the district of Kağızman in the city of Kars. This village is located on a ridge opening to the Aras valley through the Kars plateau. The village is surrounded by bazalt columns of 12-20m. height that form a natural wall. The exit and entrance of the village is accessible from the castle door in the west. In the village, which is of historic significance, the dominant economic activity is agriculture and animal-breeding.

Keywords: *Village, Aras valley, economic activity, animal-breeding.*

KALE İÇİNDE BİR KÖY YERLEŞMESİ “TUNÇKAYA”

Tunçkaya, a village settlement within a castle

Tunçkaya Köyü

Araştırmamıza konu oluşturan Tunçkaya, Kars iline bağlı Kağızman ilçesinin bir köyüdür. Bu köy Kağızman ilçe merkezine 34 km uzaklıkta bulunmaktadır. Tunçkaya köyü Kağızman ilçe merkezinin kuzey batısında, Aras Nehri'nin kuzeyinde kurulmuştur.

Burada Kars Platosu Aras vadisinden dik bir duvar halinde yükselen bazalt kornişleriyle ayrılmaktadır. Köy ve çevresi tamamen volkanik bazaltlardan ibaret bir platodur. Bazalt kornişlerinin yüksekliği 12-20 m arasında değişmektedir. Köyün kurulduğu yer Platonun vadiye doğru dar bir çıkıntı yaptığı burunun üzerinde yer almıştır. Dar bir kıstakla kuzeydeki platoya bağlı olan bu burun 100 m. kadar genişliğinde, 250-300 metre uzunluğundadır (Harita 1, 2, 3).

Köyün güneyi bazalt kornişlerinden oluşan bir uçurumla vadiye açıldığından güneşlenmesi çok iyi durumdadır. Kuzeyi ise hafifçe güneye eğimli geniş plato düzlüklerinden oluşmaktadır. Köy bazalt platosu üzerinde kurulduğundan zemin sağlam olup, bugüne kadar (2003 yılı) can ve mal kaybına neden olan bir deprem meydana gelmemiştir.

Tunçkaya köyünde Doğu Anadolu'nun tipik karasal iklimi hüküm sürmektedir. Tunçkaya köyü Kars'ın; Selim, Sarıkamış ve Kağızman ilçelerinin ortasında yer almıştır. Bu istasyonlarda yıllık ortalama sıcaklık Sarıkamış'ta 3.9°C, Selim'de 4.7°C Kağızman'da 8.6°C buna göre Tunçkaya köyünde yıllık ortalama sıcaklık 5°C civarındadır. Kışların sert ve uzun geçtiği yörede, yaz mevsimi sıcak fakat kısa süreli olmaktadır. Kışı kar altında geçiren sahaya; ilkbahar, Mayıs ayında gelmektedir.

Bitki örtüsü bakımından İrano-Turaniyen fitocoğrafya bölgesi içerisinde kalan Doğu Anadolu ülkemizde de karasal etkilerin en fazla hissedildiği alanların başında gelmektedir¹. Step formasyonunun hakim

¹ ATALAY, İ., 1983, Türkiye Vejetasyon Coğrafyasına Giriş. Ege. Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 19, s.167-171, İzmir.

olduğu sahada, akarsu kenarlarındaki söğüt ve kavaktan başka ağaca rastlanmamaktadır. İlkbaharda yeşeren ayırlar Ağustos’tan itibaren kurumaktadır. En yaygın step türlerini; Astragalus, Artemisia, Thymus v.b. oluşturmaktadır.

Araştırma konumuzu bir köy yerleşmesi oluşturuğu için, köyün tanımını yapmanın yerinde olduğu dşnncesindeyiz. şehir ve kasaba yerleşmeleri dışında kalan yerleşmelere kır yerleşmeleri denilmektedir. Kır yerleşmeleri idari ünite olarak köy idari alanları içerisinde yer alan yerleşmelerdir. Köy idari üniteleri, “belirli bir idari sınırı bulunan ve bu sınırlar içerisinde yer alan sürekli ve dönemlik kır yerleşmeleriyle ekonomik faaliyet sahalarından oluşan, nüfusu 2000’den az veya fazla, çoğunlukla tarım-hayvancılık faaliyetlerinin egemen olduğu ve seçilerek görev başına gelen muhtar ile ihtiyar heyetinin yönettiği ülkemizin en kk idari alanlarıdır¹.

Tunçkaya Köyü adını duvar şeklinde yükselen bazalt sütunlardan almıştır. Bu kayalar bünyesinde bulunan demirin oksitlenmesi sonucu kızılımsı bir renk almıştır. Bu nedenle "Tunçkaya" ismi verilmiştir. Yine komşu köy de aynı şekilde bir yapıya sahip olduğundan "Paslıkaya" adı verilmiştir.

Tarihi bir köy olan Tunçkaya köyünün girişi-çıkışı batıda dar bir kıstak üzerinde yer alan Kale kapısından yapılmaktadır. Bunun haricinde kale içindeki köye başka giriş-çıkış bulunmamaktadır. Kale çevresinde çoğu yerde surlar bulunmamaktadır. Çünkü dik bir duvar şeklinde yükselen bazalt sütunları doğal bir duvar oluşturmaktadır. Ülkemizdeki birçok kaleden daha güvenli olan bu kale, hem Kars Platosu’nun hem de Aras Vadisi’nin güvenliğini denetleyen bir konuma sahiptir (Fotoğraf 1,2).

¹ ZAğLAR, A., 1997, Türkiye’de Belediye rgtl Yerleşmeler. s.6, Ankara.

Tunçkaya, a Village Settlement Within a Castle

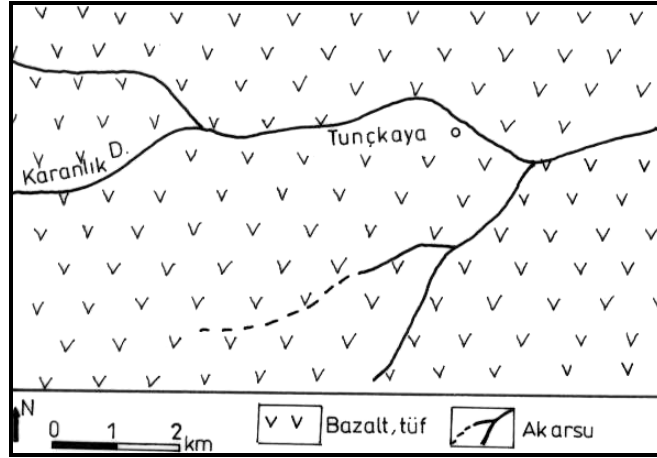


Fotoğraf 1: Üzerine Tunçkaya (Geivan) Kalesinin kurulmuş olduğu bazalt kornişleri.

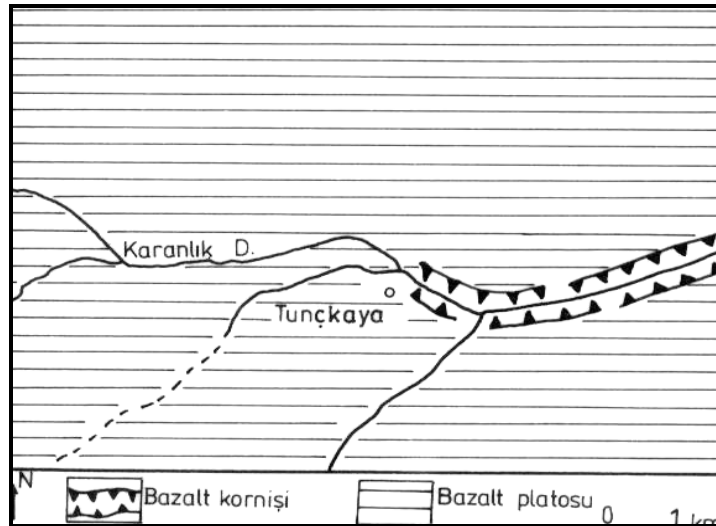


Fotoğraf 2: Tunçkaya Köyünün (Geivan Kalesi) Giriş.

Sahada araştırma yaptığımız 2003 yılının Eylül ayında köyde 83 hane bulunmaktaydı. Köydeki konutlardan sadece 6 tanesi kale dışında inşa edilmiştir. Kale içi tamamen konutlar ve ahırlar tarafından doldurulduğu için burada konut inşa edilecek alan kalmamıştır. Bu nedenle yeni konut inşa edecek olan köy sakinleri ya eski konutunu yıkıp yerine yeni konut inşa etmekte, yada kale dışında konut inşa etmek zorunda kalmaktadırlar (Fotoğraf 3,4- Şekil 1).



Harita 2: Tunçkaya Köyünün Jeoloji Haritası.



Harita 3: Tunçkaya Köyünün Jeomorfoloji Haritası.

Kale İçinde Bir Köy Yerleşmesi “Tunçkaya”



Fotoğraf 3: Tunçkaya köyünün kale içinde yer alan bölümü.



Fotoğraf 4. Tunçkaya köyünün kale dışında kalan bölümünden bir görünümler.



Fotoğraf 5: Harabe halindeki tarihi bir cami.

Kağızman ilçesinde bulunan Kurbağa Mağarası, Yazılı Kaya Resimleri ve Tombul tepe Paleolitik dönemine ait yerleşmeler olup bunlar Doğu Anadolu Bölgesindeki en eski Paleolitik yerleşmelerin başında gelmektedir¹. Tunçkaya köyü de Ortaçağ kale yerleşmesi olup günümüze kadar kale yerleşmesi özelliğini muhafaza etmiştir².

Tarihi bir yerleşme olan Tunçkaya köyünde eski ve yeni yapılar iç içe bulunmaktadır. Hatta birçok tarihi yapı harabe şeklinde köy içerisinde yer almaktadır (Fotoğraf 5). Bazı konutların temel ve duvarların örülmesinde tarihi yapıların taşları kullanıldığı da görülmektedir (Fotoğraf 6). Köydeki bütün yapılarda taş malzeme hakimdir. Çünkü taş sahada en bol ve en ucuz temin edilen malzeme özelliği taşımaktadır. Zaten ülkemizde kırsal konutlarda hakim yapı unsuru yakın çevreden temin edilen bol ve ucuz

¹ CEYLAN, A., 2001, Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar. Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Yay. No:288, s.25-30, Erzurum.

² CEYLAN, A., 2002, "Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları" (Bildiri Metni). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

malzeme oluşturmaktadır¹. Köy konutları taş duvarların örülmesiyle ve üzerinin toprakla örtülmesiyle inşa edilmektedir. Toprak örtülü meskenlere yörede "Pasin örtü" veya "Kırlangıç örtü" denilmektedir.

"Pasin örtü" daha çok oda, "kırlangıç örtü" ise mutfakta görülmektedir. "Pasin örtüsünde" tavan tek yöne eğimli olup pencere duvarla tavanın kesiştiği yere konulmuştur. "Kırlangıç örtü" tipinde ise ağaç doğramalar iç içe girmiş çokgenler şeklinde bir kubbe oluşturmuş ve pencere bu kubbenin ortasında yer almıştır¹.

Konutlarda örtü malzemesi olarak son zamanlarda sac kullanılmaktadır. Fakat toprak soğuğa karşı iyi bir izolasyon görevi gördüğü için yine de çokça tercih edilmektedir. Tunçkaya köyü tarihi bir köy olmasına rağmen köydeki konutların inşası son derece basittir. Meskenlerde bir veya iki oda bulunmaktadır. Evin mutfağı yemek pişirilip yenilmenin yanında daha çok hayvanlardan elde edilen sütün değerlendirildiği yer olmasıyla dikkat çekmektedir. Ayrıca çoğu mutfakta tandır bulunmakta ve yemekler burada pişirilmektedir. Köyde ahırlar ve samanlık meskenlerin eklentisi durumunda olup konutlara bitişik olarak inşa edilmektedir. Yine meskenlerden birkaç metre uzakta açık alanda yakacak olarak kullanılan hayvan gübrelere yapılan tezek yığınları bulunmaktadır. Köyde yakacak odun temin etmek adeta imkansız olduğundan her aile mutlaka hayvan beslemekte ve yakacak ihtiyacını tezek yaparak karşılamaktadır.

Tunçkaya'da 2003 yılı itibarıyla yaklaşık 600 kişi yaşamaktadır. Köyde aile büyükleri 8 - 10 kişi arasında değişmektedir. Aile yapısı "ataerkil aile" olup evlenen erkek evlat babasıyla birlikte oturmaya devam etmektedir.

Köydeki ilköğretim okulunda 2 derslik, 100'den fazla da öğrenci vardır. Ayrıca bu okulda 4 öğretmen görev yapmakta olup, öğretmenlere ait 2 lojman bulunmaktadır. Köyde biri kale içinde, birisi de kale dışında iki tane mezarlık vardır. Ancak mezarlıkların ikisi de tamamen dolmuştur. Bu nedenle yeni bir mezarlık alanının belirlenmesi gerekmektedir.

¹ TUNÇDİLEK, N., 1967, Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı (Köyaltı İskan Şekilleri) İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No:49, s.36, İstanbul.



Fotoğraf 6: Tarihi yapılara ait taşlar evlerin duvarlarında inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır.

Ekonomik faaliyetler bakımından Tunçkaya köyünde tarım ve hayvancılık hakimdir. Köyün 13922 dekar ekili arazisi vardır. Bu arazinin yaklaşık 250 dekarına mercimek geri kalanına arpa, buğday ekilmektedir. Köyde tahıllardan arpa yetiştiriciliği yoğun şekilde yapılmaktadır. Çünkü köyün serin iklimi ve kıraç topraklarında arpanın verimi buğdaya göre daha yüksektir. Arpa daha çok hayvan yemi olarak önem taşımaktadır. Hakim ekonomik faaliyetin hayvancılık olduğu köyde arpa üretiminin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Arpa üretiminin fazla olduğu yıllar dışarıdan gelen

¹ KODAY, S., 1995, "Dadaşköy Meskenlerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi". Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Edebiyat Bilimleri Araş. Der. S.21, s.31, Erzurum.

tüccarlar köylülere önceden avans para dağıtarak piyasa fiyatının çok altında köyün arpasını satın almaktadır. Buğday ailelerin ihtiyaını karşıladığı için dışarı satımı söz konusu değildir. Köyün kıraç topraklarına ekilen mercimek, fazla retildeği zaman az da olsa dışarıya satılmaktadır.

Tunçkaya köyünde tahıl ekimi daha çok kışlık ekim şeklinde yapılmaktadır. Ekim-Kasım aylarında tarlaya ekim yapılmakta, kışı kar altında geçiren tarlalarda hasat Ağustos ayında yapılmaktadır. Ağustos sonu Eylül başında tarladan hasat edilen saplar harman yeri olarak adlandırılan köy girişindeki meydanda toplanır (Fotoğraf 7). Burada patosa verilen saplardan dane ile saman ayrılmaktadır. Köyde yazın ayırkların biçilmesi, mercimek toplanması, ekinlerin hasat edilip patosa verilmesi gibi işlerden dolayı yaz mevsimi köylülerin en meşakkatli dönemidir. Oysa kışı kar altında geçiren sahada hayat adeta durma noktasına gelmektedir.

Tunçkaya köyünde 2003 yılı itibariyle 913 büyükbaş hayvan, 800 kadar da kkbaş hayvan bulunmaktaydı. Büyükbaş hayvanların 200 kadarı kültür ırkı, geri kalanı da doğu kırmızısı olarak bilinen yerli ırk sığırlardan oluşmaktaydı. Ayrıca köyde her aile 5-10 tane tavuk beslemektedir.

Ülkemizde 2000 yılı itibarıyla 1496 600 tane kaz beslenmekteydi. Kaz sayısı bakımından Muş (172 000) birinci, Kars (110 350) ikinci, Ardahan (97 680) nc sırada gelmekteydi.¹ Kars ilinin hemen her köyünde olduğu gibi, Tunçkaya köyünde de kaz beslenmektedir. Köyde önceleri 600-700 kadar kaz beslenmekteydi. Ancak köydeki harmanlara zarar verdiği için bugün, 100 kadar kaz, 300 kadar da hindi beslenmektedir.

Hayvancılık, köyün en önemli ekonomik faaliyetini oluşturmaktadır. Kışı ahırlarda geçiren hayvanlar, yazın köyün merasında otlatılmaktadır. Her ailenin bir ayır alanı vardır. Bu çayırlardan biçilen otlar kışın hayvanlara yem olarak verilmektedir.

Köyde hayvanlardan elde edilen sütlerin bir kısmı aile ihtiyaına yönelik olarak değerlendirilirken, bir kısmı doğrudan süt olarak, bir kısmı da yağ ve peynir yapılarak satılmaktadır. Özellikle ilkbaharda süt bol olduğu

¹ DİE 2000, Tarımsal Yapı (retim, Fiyat, Değer)

için, köy kooperatifi aracılığıyla sütler Kars'taki süt fabrikasına pazarlanmaktadır. Yaz mevsiminde ise daha çok yağ ve peynir yapım amaçlı değerlendirilmektedir. Tunçkaya köyünde de "kaşar peyniri"nin yanında, yörede "tel peynir" ve "eil peynir" olarak adlandırılan yöresel peynirler de yapılmaktadır.

Köyde arıcılık önemli bir faaliyet değildir. Önceden 500 kadar olan kovan sayısı günümüzde (2003 yılı) 50 kovan kadardır. Elde edilen ballar daha çok aile ihtiyacına yönelik olarak değerlendirilmektedir. Ancak Kağızman ilçesinde hem otların, hem de meyve ağaçlarının çiçeklerinin bol olması sebebiyle bu ilçenin ballarının piyasada aranan makbul ballar arasında yer aldığı unutulmamalıdır.



Fotoğraf 7: Köydeki harman yerinden bir görünüm.

Tunçkaya köyü Kağızman ilçe merkezine 34 km.lik bir mesafede bulunmaktadır. Köye, Kağızman-Kars karayolundan batıya ayrılan 9 km.lik stabilize yolla ulaşılmaktadır. Ulaşım köyün en önemli sorununu oluşturmaktadır. Özellikle köye girişte yer alan 2-3 km.lik rampayı çoğu araçlar çıkamamaktadır. Kış mevsiminde köyün ulaşımı daha da zorlaşmakta ve tam bir mahrumiyet yaşanmaktadır. Köy kale içinde yer aldığından burası tamamen dolmuştur ve arsa sorunu çekilmektedir.

Dolayısıyla köyün içi dar sokaklardan oluşmakta, traktör ve taksiler bu sokaklara ancak sığmaktadır.

Su sorunu köyün bir başka önemli sorununu oluşturmaktadır. Oysa köyün kurulduğu sırtın güney yamacında, köyden 20-30 m aşağıda 200 metre kadar mesafede çok gr bir su kaynağı bulunmaktadır. Ortalama saniyede 10 litre kadar olan bu su kaynağı basit bir dinamoyla köyde inşa edilecek bir depoya pompalanabilir. Buradan da bütün köyün içme ve kullanma su ihtiyacını fazlasıyla karşılayabilir.

Köy sakinleri ticari ilişkilerini Kağızman'la sürdürmektedir. Köyde iki tane bakkal bir tane de kahvehane bulunmaktadır. Köydeki tarihi kale, sur, kilise, cami, hamam gibi eserleri görmek için zaman zaman yerli ve yabancı turistler gelmektedir. Bunlar köy yaşantısına değişik bir renk katmaktadır. Ancak gelen konuklara hizmet veren otel, lokanta gibi sosyal tesisler bulunmadığı için gelen ziyaretçilerin köy ekonomisine bir katkısı bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Tunçkaya, Kars platosunun üzerinde kale içinde bir köy yerleşmesidir. Kışın dondurucu soğukların grldğu yörede, yaz kısa fakat sıcak geçmektedir. Köyde hakim ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Ulaşım ve su sorunu köyün en önemli sorunları arasındadır.

Coğrafi şartların elverişsizliğinden dolayı köyde yaşam oldukça zordur. Ancak yüzyıllardır aynı köy hayatını paylaşan köy sakinleri düğünlerde, bayramlarda, birlikte gülerek, birlikte eğlenerek, cenazelerinde birlikte yas tutarak örf-adet ve ananelerine bağlı bir yaşam biçimi oluşturmuşlardır. Bu haliyle de köyün sosyal hayatı şehirlerdeki yaşam biçimini kısındıracak kadar güzeldir.

Kaynakça

- ATALAY, İ., 1983, Türkiye Vejetasyon Coğrafyasına Giriş. Ege. Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 19, İzmir.
- CEYLAN, A., 2001, Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar. Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Yay. No:288, Erzurum.
- CEYLAN, A., 2002, "Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları" (Bildiri Metni) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- DİE 2000, Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer)
- KODAY (TÜZEMEN), S., 1995, "Dadaşkoy Meskenlerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi". Atatürk Üniv. Fen- Ed. Fak. Edebiyat Bilimleri Araş. Der. S.21, Erzurum.
- ÖZÇAĞLAR, A., 1997, Türkiye’de Belediye Örgütlü Yerleşmeler. Ankara.
- TUNÇDİLEK, N., 1967, Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskanı (Köyaltı İskan Şekilleri) İst.Üniv. Coğ. Enst. Yay. No:49, İstanbul.
- UZUN. S., 1991, Kağızman ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası . Atatürk Üniv. Sosyal Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi. Erzurum.

Kale İçinde Bir Köy Yerleşmesi “Tunçkaya”